

VÖLGYESI ZOLTÁN

AZ 1956-OS FORRADALMAT KÖVETŐ SZOVJET MEGTORLÁS KÁRPÁTALJAI DOKUMENTUMAIT BEMUTATÓ KÖTETRŐL

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadásában Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai címmel megjelent forrásgyűjtemény Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívumában és a Kárpátaljai Állami Levéltár ungvári részlegében fellelhető dokumentumokból ad közre válogatást, méghozzá azokból, amelyek az 1956-os forradalommal kapcsolatosak, ám mai napig nem könnyen hozzáférhetők, sőt sokáig egyáltalán nem is voltak kutathatók. A kiadvány alapjául szolgáló forrásfeltárást és a dokumentumgyűjtést a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola tanára, a téma elismert kutatója, Váradi Natália végezte, aki az elmúlt években számos tanulmányt, sőt doktori értekezést is írt 1956 kárpátaljai vonatkozásairól. Főképp az ő kitartó, szorgos munkájának gyümölcse ez a kötet, de elismerés illeti a nyíregyházi levéltárat is, amely támogatta a források megjelentetésére irányuló vállalkozást, és a kiadói szerepet vállalva hozzájárult ahhoz, hogy a hiánypótló munka megjelenjen, méghozzá igényes, szakszerű kivitelben. Külön is dicséret illeti a levéltár munkatársai közül Galambos Sándort, a könyv szerkesztőjét.

A könyv megjelenésével egyértelműen nyert az '56-os történeti kutatás, hiszen még nem publikált dokumentumok láttak napvilágot a forradalom eddig még kevesek által kutatott, és szélesebb körben kevésbé ismert kérdéseiről. Nyereség ez a téma iránt érdeklődő olvasók számára is, s különösen a kárpátaljai magyar közösség számára, hiszen 56 legalább annyira tabu téma volt Kárpátalján a szovjet korszakban, mint az anyaországban, s bár a tabusítás két évtizede megszűnt, még mindig viszonylag kevés az 1956-os eseményeket tárgyaló publikáció. Dupka György kárpátaljai helyi 56-os törekvésekkel, ellenálló csoportosulásokkal foglalkozó néhány írása mellett legin-

kább Váradi Natália tanulmányai említhetők, amelyek segítik a fehér foltok eltüntetését. Ezen hiányok miatt nemcsak a dokumentumok közreadása üdvözlendő ebben a kötetben, hanem az is, hogy a kötet elején hosszabb bevezetőt olvashatunk Váradi Natáliától a téma történeti háttéréről. Ez mindenképpen segítség az olvasók számára, hiszen megkönnyíti tájékozódásukat, a forrásokban tükröző események megértését, s a források értelmezését.

A dokumentumok elsősorban az 56-os forradalmat követő szovjet megtorlás folyamataiba nyújtanak betekintést, megmutatják, hogyan viszonyult a magyar '56-hoz a szovjet birodalom vezetése, a KGB, illetve a saját lakossága ellen pereket konstruáló szovjet-ukrán igazságszolgáltatás jogi köntösbe öltöztetett megtorló gépezete. Rávilágítanak arra is, hogy milyen sémákat használtak szovjet szervek az események értékelésében, s milyen módszereket használtak a birodalom peremvidékén a hatalmi stabilizáció érdekében.

Egy válogatásnak mindig alapkérdése, mi kerüljön bele, s mi maradjon ki, hiszen adottak a terjedelmi korlátok, s ezek közé szorítva kell arról dönteni, hogy mit adjunk a közönség kezébe. Váradi Natália több száz oldalnyi iratot gyűjtött össze, s ebből kellett válogatniuk a kötet szerkesztőjével, Galambos Sándorral. Bizonyára nem volt könnyű a választás, hogy minek szorítsanak helyet az alig 160 oldalon. Sajnos a bevezető tanulmány, miközben történeti keretet ad, nem avatja be az olvasót a válogatás szempontjaiba, így nem kapunk magyarázatot arra, hogy miért pont ezek a források szerepelnek, miért pont témák köré rendezve. Annyit azonban hamar észrevehetünk a könyvet forgatva, hogy készítői tudatosan törekedtek arra, hogy ne mindenkől egy keveset „felcsipegető”, vegyes „salátás tálat” adjanak ki a kezükből, helyette inkább azt a megoldást választották – nagyon helyesen –, hogy négy téma köré csoportosítják a forrásokat, négy fejezetben elrendezve.

A kötet legerjedelmesebb része az első fejezet, amely a Magyarországról a Szovjetunióba deportált személyek névsorait adja közre, a hosszabb listákat többoldalas táblázatba foglalva. Ez a rész 117 oldalra rúg a közel 160 oldalas forrásgyűjteményből, tehát egyértelműen súlyponti részét képezi a kötetnek. Érdekes, hogy több listán a személyi adatok mellett azokat a településneveket is megadják, ahol az illetőt „begyűjtötték”, illetve ahová visszaszállították. Bár a listák kapcsán számos kérdőjel adódik, ennek ellenére bizonyára sokan fogják lapozgatni őket, s nemcsak Kárpátalján, hanem talán azokban a nagyobb magyarországi városokban is, ahonnan sok embert elhurcoltak a helyi forradalmi események résztvevői közül – így például a helyi forradalmi szervek vezetőit, a fegyveres harcok résztvevőit, sőt nem egyszer olyanokat

is, akiről megmondani sem tudjuk, miért pont ők kerültek bele a „szórásba”. Különböző adatok szerint akár négyezerre is tehető a deportáltak létszáma, mindenesetre Szerov tábornok, a műveletet irányító KGB elnöke november 11-én 3773 főt, majd két nap múlva már 4056 főt jelentett Hruscsovnak. Az ismertté vált részletes, neveket, személyi adatokat tartalmazó listákon azonban ennél jóval kevesebb név szerepel. Megdöbbenő az is, hogy egy szintén kevesebb, „csupán” 848 nevet tartalmazó, KGB által készített listán 75 fiatalok szerepel, 66 fiú és 9 lány (emellett 16 felnőtt nő is volt a deportáltak között). Egy biztos: a szovjet szervek adatszolgáltatása minden volt, csak nem pontos, ezért aztán vakarhatják fejüket utólag a történészek, ha pontos adatokat szeretnének tudni. Az viszont egyértelműen kiderül, hogy a deportáltak többségét a szovjetek már egyből november 4-én, vagy az azt követő egy-két napban őrizetbe vették, hogy néhány nap múlva Kárpátjára szállítsák őket, majd többhetes, nem egy esetben másfél hónapot is kitevő kényszerfogság után hazatérhettek. De miért vitték őket el? – vetődik fel a kérdés. Azon kívül, hogy „kivonva őket a forgalomból” aktív rétegétől fosztották meg, s ezzel gyengítették a magyar társadalmat, számos jel arra utal, hogy a szovjetek saját szerveik által lefolytatott jogi eljárásra készültek, amittől később nemzetközi nyomásra elálltak. A letartóztatottakat vonattal szállították a Szovjetunióba, ám amikor a magyar közvélemény tudomást szerzett az egyik ilyen szerelvényről, s ez nagy felháborodást okozott, ezt követően titokban, gépkocsival folytatták a deportálást.

Szembetűnő a listákat lapozgatva, hogy mennyire szórt területi értelemben azok névanyaga. A területi eloszlás vizsgálatában segít egy a témában idén tavasszal megjelent másik kötet, melynek szerkesztői Horváth Miklós hadtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára és Olekszandr Pahirya, a kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem oktatója, s a címe Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában 1956. Ez a kötet az eredeti listák alapján utólag összeállított, településekre lebontott névsorokat is közöl, melyek alapján megállapítható, hogy a legtöbb embert vidéken Veszprémből vittek el (mintegy 90 főt), ezt követi Szombathely (49 fővel). Az előbbit elsősorban az magyarázhatja, hogy a Veszprémben komoly katonai ellenállás szerveződött a szovjet csapatok ellen, ezzel függ össze az is, hogy a Veszprémből deportáltak jó része nemzetőrként fegyveres szolgálatot teljesített egyetemista volta nevek után található bejegyzések szerint. A Szombathelyen letartóztatottak többségét viszont a pesti harcokban részt vett Széna téri felkelőt tették ki,

akik nyilván szökésben voltak a nyugati határ felé. Ám vannak olyan esetek is szép számmal, amikor nincs kézenfekvő magyarázat a viszonylag magas számra, vagy éppen a deportálások kisebb arányára, így ez a kérdés még további kutatásokat igényel.

Az ismertetett kötet második, jóval rövidebb, mindössze tíz oldalas fejezetében a Tökölön letartoztatott magyar kormánydelegáció tagjainak a kihallgatások során keletkezett anyagaiból olvashatunk három, eddig még nem publikált jegyzőkönyvet, Garai Sándorét, Simon Ferencét és Szűcs Sándorét, melyek november 29-én, ill. 30-án kerültek rögzítésre. A harmadik, leg-rövidebb részben a Német Vörös kereszt néhány, a forradalom napjaiban Magyarországra érkezett, majd a szovjetek által foglyul ejtett, s a magyarokkal együtt Kárpátaljára szállított munkatársainak irataiból az egyikőjük, Horst Wragge kihallgatási jegyzőkönyve és a tőle átvett tárgyak listája kapott helyet. Végül a kötet zárófejezete a kárpátaljai lakosságot sújtó megtorlás 14 dokumentumát közli, melyek a rendőrségi és a bírósági eljárások során keletkeztek, s az eljárás több fázisát is dokumentálják, hisz van köztük kihallgatási jegyzőkönyv, tárgyi bizonyítékként kezelt szórólap, írásszakértői vizsgálat anyaga, vádemelési határozat, vádirat és ítélet is.

Véleményem szerint érdemes lett volna az előszóban hangsúlyozni, hogy olyan irattípusokat is tartalmaz a könyv – kihallgatási jegyzőkönyvek, nyomozati iratok, vádiratok, ítéletek –, amelyek értelmezése egyáltalán nem könnyű, sőt fontos forráskritikai szempontokra is fel lehetett volna hívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy az eljárások preconcepcionálisak voltak, néha a tényeket is elferdítették, s pláne elferdítették az események jellegét, hiszen céljuk a társadalom megfélemlítése, megtörése volt, nem pedig az események valóságghű feltárása. Ezt már az eljáró hatóság képviselőinek tárgyilagosságot eleve nélkülöző, megbélyegző hangneme, fogalomhasználata is bizonyítja, sőt saját koncepciójuknak az iratokban tetten érhető erőltetése is alátámasztja. De nemcsak a kihallgatók, az ügyészek és bírák negatív elfogultsága torzítja a dokumentumok tartalmát, hanem helyenként a kihallgatottak, eljárás alá vontak védekezési stratégiája is, amit az olvasónak ugyancsak hangsúlyosan tudomására kellene hozni egy efféle dokumentum válogatásban.

A megtorlás időszakának rendőrségi-bírósi eljárása során keletkező iratokat kutató történészek ismerik a következő jelenséget: az első kihallgatáskor még általában többet bevallanak az érintettek, mert nem gondolják, hogy nagyobb baj lehet belőle, aztán ahogy telik az idő, ahogy az eljárás elhúzódik, s a kényelmetlen helyzet fokozódik, előbb-utóbb rájön-

nek, hogy ennek fele sem tréfa, „szorul kapca”. Egy idő után ezért jellemzően stratégiát váltanak, s újabb vallomástételek vagy tárgyalások alkalmával már csak azt ismerik be, amiről úgy gondolják, hogy a hatóságnak van rá bizonyítéka, vagy úgy vélik, hogy ezt már úgyis tudja a „szerv”. Kinél előbb, kinél később, de rendre bekövetkezik effajta megvilágosodás. Erről a jelenségről számos visszaemlékező beszámoló, Für Lajos is leírja a Bevezetett mámor című könyvében, hogy a kihallgatások közepette a tolmács, aki kárpátaljai volt, félig magyar, félig ruszin, megkérdezte tőle, hogy tud-e hazudni. Mert ha igen, akkor nem lesz baj, ő, a tolmács majd fordítja. S bár először meghökkent, de aztán felfogta, hogy ha ezt túl akarja valaki élni, akkor itt most tényleg nem az igazat kell mondania.

A magam részéről két dolgot hiányolok különösen a kiadványból. Először is egy névmutatót a kötet végéről, bár ez nem kötelező forráskiadványnál, ugyanakkor felettébb hasznos: a névmutató nagyban segíthetné az érdeklődő olvasók tájékozódását, főleg a rengeteg nevet tartalmazó első fejezet listáinak a böngészésekor. A másik a fordító személyének megnevezése: mivel a dokumentumok nagy része eredetileg nem magyar nyelven készült, de magyar fordításban került kiadásra, fel kellett volna tüntetni a fordító nevét, legalább az ún. copyright oldalon. Ez még akkor is így van, hogyha a fordítás túlnyomó részt a dokumentumokat közreadó Váradi Natália munkája, akit a kötet úgy nevez meg, mint aki a „forrásokat válogatta, közreadja és a bevezető tanulmányt írta”. Szerintem szerencsésebb lett volna a következő megjelölés: „A forrásokat válogatta, fordította és a bevezető tanulmányt írta Váradi Natália”. Sőt ez a megjelölés a copyright oldal helyet a címlapra is felkerülhetett volna a cím alá, hiszen aki ilyen nagy munkát végez, annak nem kell munkáját elhallgatva szerénykednie, „rejtőzködni”. Műve majd könyvtári feldolgozásra kerül, sőt bibliográfia tétellel lesz, és sokkal könnyebb dolga lenne könyvtárosoknak, kutatóknak, hallgatóknak, sőt más kíváncsi olvasóknak is, ha egyből a címlapon megtalálják az összes lényeges adatot, a fordítót is beleértve.

A közölt iratok áttételesen, retrospektív forrásként a kárpátaljai megmozdulásokról is fontos adalékokat szolgáltatnak, így közvetve bizonyítják a helyi lakosság szolidaritását (hiszen többek közt pont erre „vadásztak” a rendőrnnyomozók és az állambiztonság emberei). A dokumentumok szerint a magyarországi forradalom hatására több településen olyan eseményekre is sor került, amit a szovjet hatóságok ellenforradalmi szervezkedésnek értékeltek, s a tagjaira akár többéves börtönbüntetést is kiszabtak (pl. röplapozásáért,

vagy valamilyen szovjetellenes megnyilatkozásért). A kötet hitelesen dokumentálja, hogy Kárpátalja nemcsak azért volt fontos külhoni helyszíne az 56-os magyar forradalomnak, mert szovjet katonai vezetők és a KGB-tisztek garmadája települt ide, a birodalom Magyarországgal határos szegletébe, hogy innen irányítsák a szovjet megtorlást, hanem azért is, mert az elszigeteltség, a nehezen átjárható határ ellenére a legnehezebb időkben, az ötvenes években is élt a magyar-magyar szolidaritás.

A belbecs után szóljunk a kulcsínről is! Megvallom, nekem fenntartás nélkül elnyerte a tetszésemet a könyv borítója: igényes, nem harsány, de „beszédesebb”, a témához és a közölt levéltári dokumentumokhoz illik. Az első borítón vaskos iratkötegeket látunk egymásra helyezve – a kutató ilyenekben, vagy hasonlóknban búvárkodhatott. A háttérben jelenkori térkép, az ukrán – magyar – szlovák határvidékkel, s Kárpátalja délnyugati területei ukrán nyelvű településnevekkel, kiemelve nagybetűvel Ungvár–Uzhhorod települését, a közigazgatási terület székhelyét, ahonnan a levéltári iratok is származnak. A hátsó borítón egy kárpátaljai röplap „Kárpátaljai Magyar Forradalmi Egyesület” aláírással, ami egyből felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar eseményeknek Kárpátalján is volt visszhangja – ha eddig nem tudta volna valaki, aki kézbe veszi, most megtudhatja, ha belelapoz. Ha előlről kezdi az olvasást, hamar értesül róla, hogy kiket is rejt a „Kárpátaljai Magyar Forradalmi Egyesület” (mezőkaszonyi fiatalokat). Kívánom, hogy vegyék kézbe minél többen és olvassák ezt a forrásgyűjteményt, mert sokat tanulhatnak és okulhatnak belőle. A magam részéről jó szívvel ajánlom mindenkinek.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai (Forrásválogatás). Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Váradi Natália, szerkesztette Galambos Sándor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2012, 192 o.